

Tudatlanul?

Az 1989-es csehszlovákiai rendszerváltás idején játszódó hatrészes, *Az alvók/Eszmélet* című filmsorozat politikai krimi, a műfajnak megfelelő kusza és csak fokozatosan kibomló szá-lakkal, ki nem található megfejtéssel és meglepő, egyáltalán nem hepiendes befejezéssel. A 2019-ben, az HBO-nál készült cseh mű gyorsan kikerült a gyártó-szolgáltató kínálatából, de a Magyarországon viszonylag új, 2023 óta jelen lévő másik szolgáltatón, a SkyShowtime-on ma is elérhető.

A megjelenéskor írt, itthon nem nagyszámú reakció nagyjából egybehangzóan az volt, hogy a sorozat nagy erénye a hiteles miliő, a kommunista Csehszlovákia igényes megjelenítése. és bár így nem említették, de egyesek világossá tették, hogy ez a krimiszálnál fontosabb elem. Ugyancsak egyöntetűen dicsérték a többnyire kitűnő színészi alakításokat, amelyek hozzájárultak az egykori légkör felidezéséhez. Valóban, itt nyoma sincs a szocialista múltba visszahelyezett néhány film nosztalgikusságának, könnyedségének, „szépségének”. Bár a sorozat színes, a világ, amelyben játszódik, lepusztult, színtelen, nyomasztó, amit csak felerősít, hogy a prágai lakóházak, a lakásbelsőik egy része még őrzi az egykori, két háború közötti Csehszlovákia sok tekintetben modern polgári kultúrájának maradványait. A figurák, még a „rosszak” is, hitelesek, a főbb szereplők emberi vonásokkal ábrázolt, árnyalt alakok. Egyetlen kivétellel – a Vlagyimir Volkogonov nevű KGB-rezidens

maga a megtestesült gonosz. Ez az arcáról is leolvasható, sőt, szemben a többi szereplő státuszának megfelelő öltözékével, a viselete, valami fényes anyagból készült, stilizált esőköpenyszerűség, még inkább kiemeli: ő nem individuuum, hanem egy birodalmi lépegető.

A film néhány kritikusa megjegyezte: a történet négy vagy öt részben is elmesélhető lett volna, a dramaturgia néha megcsuklik, vagyis a hihetőség csorbát szenved – ami nem tesz jót a kriminek.

A sorozatnak létezik a hiteles miliőteremtés és a krimiszál mellett egy harmadik eleme is, nevezetesen az, hogy az alkotók húsz évvel a csehszlovákiai bársonyos forradalomnak nevezett fordulat után mit mondanak a rendszerváltásról. Ennek az aspektusnak aktualitást ad az idén októberben esedékes csehországi választás, ahol nyilvánvalóan a mai viszonyokról vallott nézetek a fontosak, és közvetlenül már keveseket érdekel a harmincöt évvel ezelőtti genezis, de rejtettebben az utóbbi hatása is jelen van. Az előrejelzések szerint mindenestre a választások esélyesének, Orbán Viktor örömére, a törekvéseiben sok tekintetben a magyar miniszterelnökhöz hasonló célokat követő Andrej Babiš, illetve pártja, az ANO mutatkozik. Babiš életútja inkább hasonlítható Trumpéhoz, mint Orbánéhoz, amennyiben ő nem politikusként gazdagodott meg (Csehország második leggazdagabbjaként tartják számon), elitellenes programmal már

gazdagon lépett a politika színpadra, lett előbb pénzügyminiszter, aztán 2017 és 2021 között miniszterelnök. Trumphoz hasonlóan őt is gazdasági visszaélésekkel vádolták meg, ami nem rontott az esélyein. Különbség közte és az amerikai elnök között, hogy míg Trump orosz zsarolhatósága nem bizonyított feltételezés, addig a szlovák származású Babišról elég széles körben bizonyítottnak látják, hogy Bures fedőnéven 1989 előtt a csehszlovák politikai rendőrség, a hírhedt StB besúgója volt, sőt feltételezik, hogy egykor külkereskedőként a szovjet KGB-nek is jelentett. Babiš 2024-ben azonban megállapodásra jutott a szlovák szervekkel, így utóbbiak azt állítják, hogy az ügynökműtről nincs bizonyíték a birtokukban, a volt miniszterelnök ugyanakkor visszavonta a jóhírnév-sértés címen indított kártérítési keresetét.

Bár Csehországban is számos a megoldatlan probléma (hol nem?), mégis, Magyarországgal összehasonlítva sikeres az ország, így kívülről, ugyanúgy, ahogy Trumppal kapcsolatban is nehezen érthető, hogy egy elvtelen, dúsgazdag, zavaros múltú, a politikusoktól elvben elvárható morális normákat felmutatni, képviselni nem tudó, egyszer már elbukott fickó elitellenes demagógiája hogyan tűnhet hitelesnek bárki szemében, mitől válik az illető választási esélyessé. Ide kapcsolható, hogy *Az alvók* premierje napján, 2019-ben 250 ezer ember tüntetett Prágában a feltételezések szerint ügynökműtről miniszterelnök, vagyis a most újra esélyes Babiš ellen. A filmsorozat talán ad némi adalékot a talányosnak tetsző jelenség megértéséhez.

A film angol címe *The Sleepers*, a cseh *Bez vědomí*, magyarul *Eszmélés*

nélkül, amiből nálunk *Az alvók/Eszmélés* lett. Mindezen változatokkal összhangban van a főcím alatt futó képsor, ahol az érdemi szereplők láthatók, valamennyien alvó pozícióban. Ugyanakkor a főcím meglehetősen talányos, a megfejtése nem evidens.

A sorozat mintegy előjátékként azal indul, hogy 1977-ben a politikai rendőrség két tagja a lakó távollétében behatol egy lakásba, de szemben a „szokványos” megoldással, hogy a lehallgatókészülékeket nyom nélkül helyezik el, a rangidős éppen ellenkezőleg, demonstrálja, hogy ott jártak: szándékosan összetör néhány tárgyat, és lepisálja a vetetlen ágy párnáját. (A megfigyelés a diktatúrában ugyebár nem csak a titkok megismerését, a megfélemlítést is szolgálja.)

Egy tizenkét éve Nagy-Britanniában élő emigráns cseh házaspár, a hegedűművész Marie és az „általános értelmiségi” Victor Skala 1989-ben, élve az enyhülés lehetőségével, de még a fordulat előtt, hazalátogatnak. Kisvártatva mindkettejüket elgázolja és cserben hagyja egy autó, Marie kórházba kerül, Victor eltűnik. (A sorozat későbbi részében kiderül, hogy a gázolás nem titkosszolgálati merénylet volt, mint sokan, így a nézők is hiszik, hanem fatális véletlen.) Marie, miközben keresi a férjét, nyomoz és bujkál feltételezett üldözői elől, meglepően, mondhatni inadekvátan ügyes. (A néző erre legyint, szokott ilyen lenni, így megy előre a történet.) Közben Victort a csehszlovák politikai rendőrség, az StB, ennek egy megfáradt ügynöke, Václav Vlach és a KGB prágai rezidense, Volkogonov, valamint az angol titkosszolgálat helyi képviselői is keresik. Valamilyen ismeretlen ok miatt a brit követség két fedett MI6-ügynöke, Gerald és

Susanne egymás ellen is dolgoznak. Idővel kitűnik, hogy Gerald rabolta el Victort, mert vallomásával kívánja gyanúját igazolni, hogy a disszidens valójában az StB beépített embere. Kissé homályos, hogy Gerald akciója mennyire cége tudtával történik, mindenesetre Susanne a cselekmény egy előrehaladt stádiumában eléri, hogy az MI6 kiszabadítsa Victort, és lefogja Geraldot, aki ekkor, megkésve döbben rá, hogy nem az StB, hanem a KGB ügynökét vallatta. Gerald sorsáról a továbbiakban nem esik szó, de a cselekményből kitűnik, hogy az angolok Victort változatlanul saját ügynököknek tartják.

A fogságából kiszabadult Victor, Susanne tanácsára, az időközben győztes bársonyos forradalomban azzal lép a nyilvánosság elé, hogy a KGB rabja volt, ellenzéki, emigráns múltja miatt megkínózták. A hősi mítosz egyből potentáltá teszi, ami megfelel az MI6 és a KGB szándékainak is.

Marie, férje keresése közben összefut régi szerelmével, akiről a néző csak azt tudja, hogy egykor zongorán kísérte fellépését, és ellenzéki tevékenység miatt 1989-ben, a fordulat előtt egy kocsmában pultos. A győztes forradalom után ez a jámbor, pupáknak látszó fiatalember kerül az StB élére, ahol persze az ajtót is alig találja, miközben a politikai rendőrség gárdája szorgalmasan égeti el a dokumentumokat. A brit és a szovjet titkosszolgálat egymástól függetlenül azt szeretné, hogy a fiatalember helyére, illetve a belügyminiszteri posztra Victor kerüljön. Susanne, az MI6-ügynök sajnálattal veszi tudomásul, amikor terve nem jön be. A KGB-s Volkogonov viszont aktívabb: mint StB-s kollégájának, Vlachnak

némi büszkeséggel elmondja, ők megcsinálják azt, amit a nyugatiak csak szeretnének elérni, de normáik miatt eszközeik korlátozottak. Természetes halál látszatát keltve meggyilkolják Marie régi szerelmét, és így Victor lesz a belügyminiszter. Volkogonov arra is emlékezteti Vlachot, hogy régóta tudják: a kommunista rendszer összeomlik, erre a helyzetre (is) készültek.

Marie, Victor kiszabadulása után megkísérli férjét szembesíteni néhány magyarázatot igénylő ténnyel, lényegében sikertelenül. Végül eljut Vlach ügynökhöz, aki teljes apátiájában elmondja, és „házi archívumból” dokumentálja is, hogy 1945 után szovjet kérésre ő szerzett hiteles személyi dokumentumokat csehszlovák KGB-ügynökök felépítéséhez, vagyis Victor nem egyszerűen szovjet ügynök, hanem valójában nem is Victor Skala. Marie természetesen kiborul, addigi viselkedése alapján azt hinnénk, feltárja az igazságot. Az utolsó snittből azonban megtudjuk, hogy miközben levonja a logikus következtetéseket, formálisan nem hagyja ott Victort, aki megértette vele: a KGB gyilkos bosszút állna, ha az ügynök lelepleződne.

A sorozat címe, illetve a főcím alatti említett képsorok a végkifejlet ismeretében csak így értelmezhetők: ébresztő, eszméljetek, lássátok a valóságot! A film éppen csak jelzi az úgynevezett bársonyos forradalmat, így aki nem ismeri a tényleges történeteket, lényegében csak a titkosszolgálatok ténykedését látja. Bori Erzsébet írta meg a *Magyar Narancsban* (2020. február 18.), hogy a mű a térségben közkeletű vélekedést sugallja, miszerint valójában nem volt rendszerváltás, a szovjetek és a helyiek

által vezényelt titkosszolgálati akciók bújtak meg a látszólagos történések mögött. Én ezt annyiban árnyalnám, hogy az MI6 jelenlétével ebbe a szerepbe a nyugatiakat is bevonják, azaz – amit Volkogonov említ –, hogy az utóbbiak legfeljebb gátlásosabbak.

Természetesen nem lehet olyan naiv az ember, hogy feltételezze, a titkosszolgálatok tétlenkedtek a rendszerváltások idején, de kizárólag manipulációkat látni a történések mögött: igazi összeesküvés-elmélet. Az ilyen interpretációkban nem érdemes koherens logikát keresni és a hitekkel szemben nem hatnak a racionális érvek. Felvethető: a titkosszolgálatok céljai, feladatai a politikai fordulattal gyorsan átrendeződtek, még követni sem mindig tudták az eseményeket, nemhogy irányítani. Az átmentett kommunista titkosszolgálati befolyás és a kibontakozó nyugati orientáció, NATO- és EU-tagság nincs összhangban. A film által nem érintett népi vélekedés – hogy a Nyugat csak piacot, gazdasági lehetőségeket akart szerezni – sem illeszthető az átmentett titkosszolgák irányító szerepéhez stb. A sorozat rendszer-

váltásról vallott szemlélete nyilván a közvélekedésnek kívánt megfelelni, talán az alkotók maguk is osztották ezt a véleményt, vagyis nem ők találták ki, de a maguk eszközével erősítették. Mindenesetre logikus Bori Erzsébet egykori rezüméje: a sorozat vége – és tegyük hozzá, a társadalomban széles körben élő nézet – szerint a rosszak elnyerték jutalmukat, a jók megkapták méltó büntetésüket. Ha erős az ilyen hit, a feltételezés, hogy a világot háttérhatalmak, mélyállamok manipulálják, hogy a valós mozgatórugók laikusok számára nem láthatók, akkor a választásokon az érzelmi proteszt, a rövid távú remények válnak meghatározóvá, jöhet, sőt ismétélhet akár Trump, Babiš, Fico és Orbán is, illetve ha elegendő tömeg csalódik bennük, ugyanezért akár bukhatnak is.

Az alvók/Eszmélet. Cseh filmsorozat, HBO, 2019. Rendező: **Ivan Zachariáš**. Forgatókönyvíró: **Ondřej Gabriel, Ivan Zachariáš**. Operatőr: **Jan Velický**. Főbb szereplők: **Táňa Pauhofová, Martin Myšička, Jan Vlasák, Petr Lněnička, David Nykl, Hattie Morahan**.

Körizs Imre

Sáncok, cselek, erődök

Bartók Imrével kapcsolatban rendre elhangzik, hogy fő műve – szerintem az egész negyven körüli nemzedék fő műve – a *Jerikó épül* című regény. Erre bizonyára azért is szokás emlékeztetni, mert megjelenése idején a könyv nem kapta

meg azt az elismerést, amely kijárt volna neki. Illetve nem is a könyvnek van szüksége a figyelemre, mert annak ez mindegy, és ebből a perspektívából az író személye sem érdekes: mi, olvasók tartozunk vele magunknak.